

# Agata Piasecka

---

## Funkcjonowanie rosyjskich jednostek frazeologicznych charakteryzujących człowieka szczerego i otwartego

---

Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica Rossica 1, 51-65

---

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

*Agata Piasecka\**

**FUNKCJONOWANIE  
ROSYJSKICH JEDNOSTEK FRAZEOLOGICZNYCH  
CHARAKTERYZUJĄCYCH CZŁOWIEKA SZCZEREGO  
I OTWARTEGO**

**ROZWAŻANIA NA TEMAT FUNKCJONOWANIA JEDNOSTEK JĘZYKOWYCH  
W TEKŚCIE**

Komunikacja międzyludzka w dużej mierze jest oparta na przekazie werbalnym. Człowiek z całego korpusu „narzędzi słownych” wybiera te, które, jego zdaniem, najpełniej wyrażają treści, jakie zamierza przekazać swojemu rozmówcy. Należy podkreślić, iż nadawca nie tylko wybiera, lecz także tworzy jednostki językowe, kreując tym samym językowy obraz świata, w którym funkcjonuje i stanowi jego niezastąpioną część. Autorka artykułu popiera tym samym stanowisko B. Kołoszczuk, która pisze, iż „w procesie realizacji komunikatywnej funkcji języka, w mowie powstają nowe wyrazy i połączenia wyrazowe. Utrwalają się one w języku tylko wtedy, gdy wypełniają swoje praktyczne zadanie, jakim jest oznaczenie zjawisk świata obiektywnego i służą przy tym wyrażaniu stosunku do rzeczywistości” (Kołoszczuk 1981: 155).

Słowa, ulegając procesom metaforyzacji czy metonimizacji, napełniają się nowym znaczeniem, wyrażają treści nietypowe, niekiedy nawet niepowtarzalne. Występując w określonym tekście współtworzą go poprzez „dopasowanie” swojej wartości semantycznej do wymagań kontekstu. Znaczenia jednostek językowych ulegają zmianom i są swoistym fenomenem będącym inspiracją do badań w dziedzinie lingwistyki. Słowa, łącząc się ze sobą, tworzą większe kompleksy, których charakter może być różny. Luźne związki wyrazowe zachowują znaczenia poszczególnych komponentów, z których są zbudowane. Komponenty te są samodzielne i motywują znaczenie całości. Sprawa przedstawia się inaczej w przypadku jednostki frazeologicznej, której elementy

---

\* Uniwersytet Łódzki.

składowe tracą częściowo lub całkowicie swoje znaczenie dosłowne. Oznacza to, iż w niewielkim stopniu motywują one znaczenie globalne frazeologizmu albo nie motywują go wcale.

#### SPOSOBY „MÓWIENIA” O CZŁOWIEKU W ŚWIECIE DANYCH FRAZEOLOGII ROSYJSKIEJ

Wśród rosyjskich frazeologizmów bardzo liczne są jednostki bezpośrednio odnoszące się do człowieka i jego działalności<sup>1</sup>. Nazywają one stany, emocje, uczucia<sup>2</sup> ludzi, charakteryzują ich zdolności intelektualne, pozycję w społeczeństwie. Słowem, dotyczą niemalże wszystkich aspektów życia. W związku z tym tworzą pewnego rodzaju obraz świata, w którym żyją ludzie, odzwierciedlają stosunki społeczno-polityczne, obyczaje, stanowią świadectwo przynależności do pewnego kręgu kulturowego. W szeregu związków frazeologicznych człowiek zajmuje centralne miejsce. Jest punktem odniesienia i językowego opisu, inspiracją oraz „przedmiotem” oceny (*Współczesny język polski* 2001: 328–329).

Charakterystyka człowieka wyrażona jest we frazeologizmach w różny sposób: wprost albo pośrednio. O człowieku możemy powiedzieć, że jest dobry, mądry, biedny. Nazywamy wówczas wprost jego cechę odnoszącą się do charakteru, zdolności umysłowych, położenia materialnego. Bardzo często jednakże cechy te są „ukryte”. Współrozmówcę informujemy o nich wykorzystując odpowiedni kontekst (Chlebda 1986: 69–70), znaczenia przenośne wyrazów, eufemizmy, gesty (Григорьева i in. 2001), intonację i możliwości graficzne towarzyszące niekiedy komunikowaniu się<sup>3</sup>. Przy przekazywaniu informacji możemy posłużyć się środkami zarówno werbalnymi, jak i intonacyjnymi, paralingwalnymi. Ale nie tylko. O człowieku świadczy także sposób jego zachowania się. Dlatego też źródłem informacji są obserwacje, doświadczenia, a co za tym idzie, wnioski. Ekstralingwalne elementy komunikowania się, mające swe korzenie w życiu codziennym ludzi, stanowią niesłychane bogactwo wiedzy. Poprzez ich werbalizację tworzone są słowne charakterystyki osób. Właściwe odczytanie tych jednostek jest możliwe nie tylko dzięki ogólnej wiedzy o człowieku i świecie, lecz także często wiedzy o ludziach posługujących się danym językiem, ich stosunku do świata, tradycjach kulturowych i mentalności.

<sup>1</sup> Problemowi charakterystyki człowieka w świetle danych językowych poświęcono takie prace jak: Урысон (1995); Апресян (1995); Шмелев, [www.unc.edu/depts/seelrc/alexei\\_shmelev\\_abstract.htm](http://www.unc.edu/depts/seelrc/alexei_shmelev_abstract.htm); Сологуб (1982); Секежицки (1993).

<sup>2</sup> Problemom uczuć został poświęcony 14 tom serii *Język a kultura: Uczucia w języku i tekście*, (2000).

<sup>3</sup> O możliwościach graficznych będziemy mówić np. w przypadku listu bądź rozmowy odbywającej się za pośrednictwem Internetu.

W aspekcie moralności człowiek może być scharakteryzowany pozytywnie bądź negatywnie. Stwierdzenie, iż ktoś jest moralnie dobry lub zły jest niekiedy konsekwencją postępowania danej osoby, jej stosunku do innych ludzi, problemów. Poza tym o człowieku świadczy również jego wrodzona zdolność przeżywania, odczuwania i reagowania na pewne sytuacje. Szczerść, uczciwość, otwartość – niewątpliwie wartościują człowieka pozytywnie, natomiast obojętność, pogarda wobec innych – rzucają negatywne światło i malują wizerunek osoby moralnie złej.

W związku z powyższymi rozważaniami należy podkreślić, iż sposoby przekazania informacji o człowieku we frazeologizmach są różne i obejmują:

a) bezpośrednie nazwanie człowieka ze względu na cechę odnoszącą się do osobowości (*открытая душа, простая душа*);

b) wskazanie na cechę odnoszącą się do osobowości poprzez określenie posiadania czegoś, co umożliwia zaistnienie danej cechy (*душа нараспашку у кого-н., чист душою*);

c) wskazanie na cechę odnoszącą się do osobowości poprzez prezentację sposobu zachowania się człowieka (w tym jego gesty) (*положа руку на сердце, от чистого сердца*);

d) wskazanie na cechę odnoszącą się do osobowości poprzez prezentację uczucia towarzyszącego człowiekowi w określonej sytuacji (*принимать близко к сердцу, сердце кровью обливается*).

W praktyce trudno jednoznacznie oddzielić od siebie poszczególne grupy. Jest to związane ze specyfiką konstrukcji psychicznej i moralnej danej osoby oraz czynnikami, które składają się na jej pełny obraz. Sposób zachowania nie zawsze jest bowiem sygnalizatorem cechy charakteru<sup>4</sup>. Czasem może zwyczajnie informować o jednorazowych czynach będących reakcją na określoną sytuację. Jednakże wyzwolenie w człowieku określonych zachowań można powiązać z osobowością. Dlatego też autorka artykułu wychodzi z założenia, iż o człowieku świadczy predyspozycja do pewnego rodzaju uczuć lub jej brak, sposób zachowania się czy stosunki z innymi ludźmi.

#### ANALIZA WYBRANYCH<sup>5</sup> FRAZEOLGIZMÓW ROSYJSKICH

Wokół takich wartości, jak szczerść i otwartość, koncentruje się wiele jednostek frazeologicznych. Fakt ten może świadczyć o doniosłości wymie-

<sup>4</sup> Problem spójności zachowania stanowi przedmiot wnikliwej analizy współczesnej psychologii osobowości. Por. *Wybrane zagadnienia z psychologii osobowości* (1999: 229–240); Sperling (1995: 249–257).

<sup>5</sup> W języku rosyjskim istnieje wiele frazeologizmów związanych z takimi cechami charakteru, jak szczerść, otwartość czy uczciwość. Jarancew podaje w polu tematycznym 'прямота,

nionych wartości oraz ich roli w życiu człowieka, sposobie bycia, odnoszenia się do innych ludzi. W języku rosyjskim dla wyrażenia działania podsygnowanego niejako sercem bądź płynącego z głębi duszy odnajdujemy frazeologizmy *от сердца* (ФЕД 483) i *от души* (ФМ 152).

*Я желаю от сердца сделать состояние твоё таковым, чтоб большой нужды не было снести своеобразие счастья* (Г. Р. Державин, „Переписка”) (ФЕД 483). *Он крепко, от души расцеловал запыленное каменной мукой лицо Тарентия Пятиволоса, лучшего заботщика рудника* (А. Копятева, „Иван Иванович”) (ФМ 152).

Oznaczają one, iż wykonawca czynności robi coś szczerze, postępuje uczciwie i bezinteresownie, a w związku z tym stanowią charakterystykę osoby pozytywnej w moralnym sensie. Dla podkreślenia ekspresywnego charakteru analizowane jednostki frazeologiczne są nierzadko zaopatrzone w zaimek *весь* w formie dopełniacza: *от всей души* (ФМ 152), *от всего сердца* (ФМ 420). Dzięki temu dodatkowo akcentowana jest maksymalizacja działania, a sam zaimek wnosi znaczenie precyzujące i jednocześnie podkreślające rozmiary uczuć i emocji, jakie są aktywizowane podczas danej czynności. Angażując całe serce i całą duszę uruchamiamy tym samym wszystko to, co jest w nich zgromadzone.

*Они плакали от всего сердца, не стесняясь своих слёз и не пытались их сдерживать* (А. А. Фадеев, „Молодая гвардия”) (ФМ 420). *От всей души рад, что Пётр Петрович и Павел Петрович теперь у нас* (Н. В. Гоголь, „Письмо М. И. Гоголь, 16 мая 1828”) (ФМ 152).

Zamiast zaimka *весь* w skład frazeologizmów mogą wchodzić przymiotniki *искренний, чистый*: *от искреннего сердца* (ФЕД 483), *от чистого сердца* (ФМ 420), które stanowią charakterystykę serca.

*Узнав, что в тамошнем соборе почивают мощи российского героя, великого князя Гаврила... пошёл полюбопытствовать и велел от искреннего сердца отпеть молебен за успех нашего оружия* (Г. Р. Державин, „Переписка”) (ФЕД 483). *Я люблю радушие, и мне, признаюсь, больше нравится, если мне угождают от чистого сердца* (Н. В. Гоголь, „Ревизор”) (ФМ 420).

искренность, откровенность’ 29 jednostek frazeologicznych (Яранцев 1997: 57–58). Do artykułu zostały wybrane przykłady z komponentami *сердце* i *душа*. Nie są to jednak tylko jednostki wskazane przez Jarancewa. Wyjście z założenia, iż o człowieku świadczą zarówno jego czyny, jak i sposób przeżywania określonych problemów, reagowania w danej sytuacji, stosunek do innych ludzi wydaje się uzasadniać celowość poddania analizie również takich związków, które wiążą się ze szczerością i uczciwością po „osadzeniu” ich w określonej sytuacji i uwzględnieniu pragmatycznego aspektu ich użycia.

Choć dane przykłady można właściwie uznać za jednostki synonimiczne, należy podkreślić, iż charakter przymiotnika *искренний* 'szczerzy, otwarty' jest zupełnie inny, niż przymiotnika *чистый* 'czysty'. Leksem *szczerzy* stanowi bowiem bezpośrednią charakterystykę duchowej natury człowieka. Utworzony od niego rzeczownik *искренность* nazywa cechę charakteru, jaką odznacza się osoba otwarta i szczerza. Dla przymiotnika *чистый* odnajdujemy w słowniku Ożegowa i Szwedowej (Ожегов, Шведова 1995: 874) w pierwszym znaczeniu następujące wyjaśnienie: 1. 'Освобожденный от грязи, каких-н. наслоений, не имеющий грязи (чистый воротник, чистая посуда, чистая комната)'. Oznacza to, iż za pomocą przymiotnika *czysty* w dosłownym znaczeniu możemy dokonać charakterystyki czysto fizycznego wyglądu określonego przedmiotu. Dopiero drugie, przenośne znaczenie odnosi się do sfery duchowych i abstrakcyjnych pojęć: 2. перен. 'Нравственно безупречный, честный, правдивый (сказать от чистого сердца, с чистой совестью, дело чистое)'. *Искреннее сердце* posiada *искренний человек*. Natomiast mówiąc, iż ktoś ma *чистое сердце* aktywizujemy jednocześnie znaczenie przenośne i sem odnoszący się do moralnej charakterystyki osoby. Za pomocą epitetu *czysty*, użytego w dosłownym znaczeniu, dokonamy charakterystyki zewnętrznego wyglądu przedmiotu. *Чистый человек* dosłownie to 'nie zabrudzony, wolny od brudu, zanieczyszczeń'; w znaczeniu etycznym – 'szlachetny, prawy, szczerzy' (*Mały słownik języka polskiego* 1969: 102). Znaczenia te łączy fakt nieobecności czegoś niepożądanego, co ujemnie wpływa na charakterystykę przedmiotu bądź człowieka. *Искреннее сердце* przepełniają pozytywne uczucia. Stąd też robić coś *от искреннего сердца* oznacza 'czynić coś szczerze, uczciwie, z dobrych pobudek'. Mamy tutaj przykład metaforyzacji opartej na stereotypowym podejściu do znaczenia słowa *сердце*. Rzecz wygląda podobnie w przypadku frazeologizmu *от чистого сердца*, gdzie przymiotnik *чистый* w moralnym sensie realizuje swoje znaczenie przenośne, natomiast *сердце* (podobnie jak w przypadku związku *от искреннего сердца*) uznane jest za skarbnicę ludzkich uczuć (znaczenie stereotypowe, utrwalone przez tradycję, odpowiadające światopoglądowi człowieka).

Osobę uczciwą, bezinteresowną, o nienagannej moralności określimy *чистая душа* (ИЭ 175) albo powiemy, że jest *чиста душою* (ФЕД 587), *чиста сердцем* (ФЕД 587). Natomiast kogoś szczerego, prostego, prostodusznego nazwiemy *простой душой* (ФЕД 178). Frazeologizmy *чистая душа* i *простая душа* są synonimami w tym sensie, że nazywają 'człowieka dobrego'. Komponenty przymiotnikowe w analizowanych związkach nieco różnicują ich znaczenie. W odniesieniu do pozajęzykowej rzeczywistości mają one zupełnie inny charakter. Leksemy *чистый* i *простой* odnoszą się w swoim podstawowym znaczeniu do fizycznych cech przedmiotów. Ze względu na wcześniejszą dokonaną tu analizę przymiotnika *чистый* skupię się na

charakterystyce semantycznej słowa *простой* i jego roli w związku. Jego znaczenie implikuje prostotę, niezłożoność, brak komplikacji i może odnosić się np. do jednorodnej substancji chemicznej (*простое вещество*), łatwej decyzji (*простое решение*), zadania (*простая задача*), zdania (*простое предложение*), ubioru (*простая одежда*). Nazywając człowieka *простым* możemy mieć na uwadze jego nieskomplikowany sposób życia, przeciętność względem innych. Mówiąc *он из простых* mamy na myśli ‘pochodzenie z ludu, z ludzi prostych’. To z kolei pociąga za sobą niejako takie cechy, jak: brak kręactwa, przebiegłości, otwartość wobec innych, szczerość, dobre zamiary. Znamiennym jest fakt, iż to właśnie ludzi prostych cechuje uczciwość, religijność, życzliwy stosunek do drugiego człowieka, zdroworozsądkowość i logika działania, prosty sposób myślenia, kategoryzacji świata, oceny zjawisk. Stąd *простая душа* to ktoś prostoduszny, szczery, którego czyny są wyrazem nieskomplikowanej, a czasem wręcz naiwnej harmonii praw ludzkich i Boskich.

*Да, граф, он слишком благороден и чист душою, – говорила она, – для нашего нынешнего, развращенного света* (Л. Толстой, „Война и мир”) (ФЕД 587). *Наташа была мнительна, но чиста сердцем и прямодушна* (Ф. М. Достоевский, „Униженные и оскорблённые”) (ФЕД 587). *Иван хороший человек... Простая душа* (А. Н. Толстой, „Хмурое утро”) (ФЕД 178). – *Понравилось Римме у нас, надоело, говорит, в общежитии, можно, я у вас в мезонине поживу Гаврюша, простая душа, разрешил, конечно, а что ей там не пожить* (М. Тарасова, „Ночной вызов”) (ФЕД 178).

W odniesieniu do osobowości centralne miejsce we frazeologizmie *простая душа* zajmuje informacja o prostocie człowieka implikującej sposób postępowania i mentalność, opartą na braku kręactwa, przebiegłości. Następuje w związku z tym aktualizacja semu ‘prostoduszny, uczciwy’. We frazeologizmach *чистая душа, чист душою, чист сердцем* aktualizuje się sem ‘szlachetny, uczciwy’.

O globalnym znaczeniu frazeologizmów wartościujących człowieka pozytywnie decyduje istota zmian zachodzących w strukturach przymiotnikowych komponentów. Przymiotnik *открытый* we frazeologizmie *открытая душа* (ФЕД 178) aktywizuje swoje znaczenie ‘ujawniający zawartość tego, co znajduje się w jego wnętrzu’.

*Пришел мужичонка, такие кирзы, ватничек засоленный, глаза синие... открытая душа. Пришел, весь-то вот он – взять с него нечего* (М. Ульянов, „Растревожить зрителя”) (ФЕД 178).

Ustalenie semu aktualizującego się w analizowanym związku zmusza do odwołania się do naiwnej wiedzy o ludziach, wynikającej z obserwacji życia

codziennego (por. Pajdzińska 1982: 63). Należy postawić pytanie o to, kto ujawnia swój wewnętrzny świat i kiedy, w jakich okolicznościach? Zazwyczaj „otwieramy” się przed osobami, którym ufamy. Fakt ten implikuje zarówno ufność, jak i szczerość, zarówno ze strony nadawcy, jak i odbiorcy. Zatem przymiotnik *открытый* aktualizuje we frazeologizmie oparty o naiwną wiedzę o świecie sem ‘ufny, szczery’.

Mówiąc o uczciwości, szczerości i otwartości nie można pominąć jednostki frazeologicznej *душа нараспашку* (ФМ 150). Uwzględniając charakterystykę i możliwości strukturalno-syntaktyczne jednostki oraz pełnioną przez nią funkcję w zdaniu, należy stwierdzić, iż wymieniony związek może bezpośrednio nazywać osobę bądź określać jej charakter poprzez zaznaczenie posiadania przez nią tego, co decyduje o zaistnieniu danej cechy.

*Он сам заговаривал со студентами, он старался казаться совсем своим, простым – душа нараспашку* (С. Н. Сергеев-Ценский, „Севастопольская страда”) (ФМ 150). *Я люблю людей – душа нараспашку, чтоб человек и поработать как следует умел, и выпить был бы не дурак, и разговор чтобы хороший держать мог* (Б. Полевой, „Мы – советские люди”) (ФМ 150). *Сразу было видно, что душа у неё нараспашку и что любимому желающему она всегда готова выложить всё* (В. Весарев, „За права”) (ФС 153). *И больше всех ликовал Козырев – человек прямой, с душой, как говорят, нараспашку* (И. Березовой, „Истребители вступают в бой”) (ФС 153).

Wyizolowane słowo *нараспашку* we współczesnym języku rosyjskim odnosi się do sposobu noszenia ubrania: „в пальто нараспашку” – ‘w rozpiętym płaszczu’, „рубашка нараспашку” – ‘rozchełstana koszula’. W znaczeniu przenośnym może ono charakteryzować styl zachowania się: „жить нараспашку” – ‘z rozmachem, na szeroką skalę, nie ukrywając niczego’. Znaczenie jednostki frazeologicznej *душа нараспашку* jest jakby „wypadkową” obu tych znaczeń. Początkowo związek ten oznaczał człowieka z rozpiętym kołnierzem koszuli, który nie bał się ujawnić tego, co miał za przysłowiową pazuchą, w zanadru. Zgodnie z wierzeniami Słowian wschodnich, dusza mogła zajmować miejsce w głowie, w piersi, w brzuchu, w sercu, ale również w zagłębieniu nad mostkiem. I właśnie do tego ostatniego faktu nawiązuje analizowany związek. Osoba określana jako *душа нараспашку*, albo posiadająca *душу нараспашку* niewątpliwie nie boi się ujawnić tego, co stanowi zawartość jej duszy. To z kolei implikuje szczerość, prostolinijność i ufność.

Z analizowanymi jednostkami korespondują związki *с открытой душой* (ФМ 153), *с открытым сердцем* (ФМ 153), *с чистым сердцем* (ФМ 422), *с чистой душой* (ФС 267), nazywające sposób zachowania się osoby.



*Мешая друг другу, мы ничего не добьёмся. Нужно поговорить с открытой душой, начистоту* (В. Тендряков, „За бегущим днём”) (ФС 267). *Вот уж седьмой год она работает в колхозе „Правда”, старается всё делать честно, добросовестно, идёт к людям с открытой душой* (А. Романов, „Крутой разговор”) (ФС 267). – *Цена-то ведь человеку по работе даётся: у спорного мастера, говорят, руки золотые. Знала бы таких мастеров. Они за работы-то с молитвой принимались, с чистой душой* (Ф. В. Гладков, „Повесть о детстве”) (ФС 268). – *Я к тебе с открытым сердцем шёл, а ты о своей маленькой пользе думала* (В. Саянов, „Небо и земля”) (ФС 268).

Frazeologizmy te zostały włączone do kręgu jednostek określających charakter, osobowość człowieka ze względu na swoją wartość semantyczną. Ich przymiotnikowe komponenty w odniesieniu do moralności są nośnikami pozytywnego znaczenia. W języku rosyjskim istnieją inne frazeologizmy zawierające leksem *чистый*. W jednostkach tych zawarta jest charakterystyka postępowania człowieka, wartościująca go dodatnio. O kimś uczciwym, nie skłonny do złodziejstwa powiemy, *чист на руку* (ФЕД 587). Szczerze, otwarcie coś powiedzieć to powiedzieć *по чистой* albo *по чистой совести* (ФЕД 587). Znaczenie globalne frazeologizmów *с открытой душой, с открытым сердцем, с чистым сердцем* sugeruje poza tym sposób bycia w ogóle. Generalnie tylko ktoś dobry i uczciwy jest w stanie czynić coś szczerze, ufnie, bez uprzedzeń (*с открытой душой, с открытым сердцем*), bez złych zamiarów, z czystym sumieniem (*с чистым сердцем*).

Frazeologizm *с чистым сердцем* posiada dwa znaczenia. Pierwsze z nich kieruje się ku pojęciu szczerości, drugie – uczciwości. I choć niewątpliwie płaszczyzny semantyczne obu pojęć w dużej mierze pokrywają się, to jednak każde z nich rozwija swój samodzielny łańcuch synonimów.

С чистым сердцем (ФЕД 487):

1. С добрыми намерениями, без злого умысла, с полной откровенностью; *с открытой душой, с открытым сердцем, с чистой душой.*

*Пётр Михайлович хотел сказать, что пришёл сюда без всякой задней мысли и с чистым сердцем... Но Жуков не дал рта раскрыть. – Не нужны мне твои подачки! И уходи отсюда!* (М. Алексеев, „Драчуны”).

2. С сознанием своей правоты, с чувством выполненного долга; *с чистой совестью.*

*Если здраво рассудить, Фёдору Иллириановичу самому следовало бы попроситься в те края и до отставки послужить годика три в войсках, подальше от Москвы, а потом уж, как говорится, с чистым сердцем и на покой* (М. Alekseew, „Наследники”).

W znaczeniu drugim analizowany frazeologizm nawiązuje do problemu sumienia, czyli „systemu ideałów, poprzez które jednostka kieruje swym zachowaniem i ocenia je” (Sperling 1995: 383). Ideały te obejmują altruistyczne motywy poświęcenia się dla rodziny, przyjaciół, rodaków, ludzkości, bezinteresowne poświęcenie dla wartości takich, jak prawda, oraz motyw honoru nakazujący moralne zachowanie nawet wówczas, gdy nie ma świadków. Jednostka funkcjonując w pewnym społeczeństwie pragnie być akceptowana przez innych. Zauważa, iż nieetyczne bądź niemoralne czyny prowadzą do dezaprobaty. Ta z kolei kojarzy się z nieprzyjemnymi efektami odciskającymi swoje piętno także w sferze uczuć osoby. Dlatego też człowiekowi, z natury swej dążącemu do harmonii i szczęścia, trudno jest zachowywać się aspołecznie nawet w sytuacjach całkowitej prywatności. To właśnie dzięki swojemu sumieniu jest on w stanie przewidzieć nieprzyjemne uczucie kojarzone z konkretnym działaniem. Przewidywanie to jest wyuczone i uwarunkowane kanonami postępowania w określonej społeczności (Sperling 1995: 286). Człowiek mający poczucie wypełnionego długu (w danym kontekście wobec społeczeństwa, kraju), postępujący zgodnie z własnym sumieniem, czyli *с чистым сердцем*, to niewątpliwie osoba w moralnym sensie odznaczająca się pozytywnymi cechami.

Szczerść wobec współrozmówcy nie zawsze jest równoznaczna z faktem, iż ktoś jest szczery z charakteru. Może być ona pewnym sygnalizatorem stanu duchowego osoby potrzebującej rozmowy z drugim człowiekiem w danym momencie. O swoich uczuciach, zazwyczaj negatywnych, opowiadamy komuś, wobec kogo czujemy zaufanie i sądzimy, że nas zrozumie. Nie zawsze przychodzi nam to łatwo. Z pewnością szczerść jest wyrazem relacji pomiędzy współrozmówcami i świadczy o pozytywnym nastawieniu nadawcy wobec odbiorcy.

*Ему одному она доверчиво открывала свою душу... Все другие знали – думалось ему – только её костюм и наружность* (А. К. Куприн, „Молох”) (ФМ 303). *Считайте меня своим другом, и ежели вам нужна помощь, совет, просто нужно будет излить свою душу кому-нибудь – вспомните обо мне* (Л. Толстой, „Война и мир”) (ФМ 184). *И кому, как не Тоне, раскрыть душу, от кого, как не от неё, услышать мне слово успокоения* (В. Тендряков, „За бегущим днём”) (ФЯ 304). [Голицын:] – *Она, может быть, хочет говорить с тобой, чувствует потребность раскрыть перед тобой своё сердце* (Ф. М. Достоевский, „Униженные и оскорбленные”) (ФЕД 452). *Уж это она умела – молчать и слушать, молчать и понимать, молчать и сочувствовать. Ей все всегда всё рассказывали, и не было человека, который пожалел бы о том, что вывернул душу перед Варварой Степановой* (Ю. Герман, „Я отвечаю за всё”) (ФМ 92).

Opowiadać o sobie, swoich przeżyciach, tajemnicach, sekretnych myślach to *раскрывать душу* (ФМ 384), *раскрывать всю душу* (ФК 949), *открывать*

*душу* (ФМ 303), *открывать сердце* (ФМ 303), *открывать своё сердце* (ФЕД 360), *раскрывать своё сердце* (ФЕД 452), *изливать душу* (ФМ 184), *распахивать душу* (ФМ 385), *облегчать душу* (ФЕД 340), *облегчать сердце* (ФЕД 340), *выкладывать душу* (ФМ 94), *выворачивать душу* (ФМ 92), *выворачивать душу наизнанку* (ФМ 92), *обнажить сердце* (ФЕД 342), *обнажить душу* (ФЕД 342), *развёртывать сердце* (ФЕД 446), *развёртывать душу* (ФЕД 446), *отводить душу* (СИН 275).

*Разбились на приятельские кучки и в наступивших сумерках тихонько выворачивали души и без всякого хвастовства показывали их друг другу* (А. С. Макаренко, „Педагогическая поэма”) (ФМ 92). *Он снова развёртывал перед Лизой своё измученное сердце и говорил о жене, о том, что любит её, но что и без Лизы – трудно ему* (М. Горький, „Мордовка”) (ФЕД 446). *Ему хотелось исповедоваться, раскрыть душу..., показать себя в настоящем свете, без прикрасы, выслушать, быть может, и приговор себе* (П. С. Боборыкин, „Васлий Тёркин”) (ФМ 384). *Я во хмелю. Язык поразвязался, Душа горит. Ты – друг; перед тобою Могу я смело душу распахнуть* (А. Н. Островский, „Дмитрий Самозванец и Василий Шуйский”) (ФМ 385). *Он распахнул передо мною свою душу: рассказал, как безотрадно жил с пьяницей-отчимом, литейщиком, как учился в школе с постоянным страхом в душе, что не выдержит и сбежит из дома* (Ф. В. Гладков, „Клятва”) (ФМ 385). *А ночью, известно, человека чёрт за язык тянет. Он и рад бы молчать, да не может. И ничего ему не надобно, только бы о себе рассказать, душу встречному выложить* (А. Арбузов, „Таня”) (ФК 181). *Потому ли, что передо мной оказался случайный человек, потому ли, что безделье в набитом вагоне вызывает к откровенности, а скорей всего мне просто нужно было излить душу – я рассказал этому чистенькому, чопорному человеку всё* (В. Тендряков, „За бегущим днём”) (ФС 275). – *Она [Нелли], может быть, хочет говорить с тобой [Иваном Петровичем], чувствует потребность раскрыть перед тобой своё сердце* (Ф. М. Достоевский, „Униженные и оскорбленные”) (ФЕД 452). – *На душе было так хорошо, в голове было столько мыслей, но с кем поделиться ими, кому открыть душу!* (Д. Н. Мамин-Сибиряк, „Приваловские миллионы”) (ФМ 303). *Только с матерью своею он и отводил душу и по целым часам сиживал в её покоях, слушая незатейливую болтовню доброй женщины* (И. С. Тургенев, „Дворянское гнездо”) (ФС 275). *Дай ты мне высказать-то всё, сердце своё облегчить, чтобы зла не оставалось* (А. Островский, „Старый друг лучше новых двух”) (ФЕД 340). *У ног гроба – семья покойного. Мать повязанная по-деревенски белым платочком. Чувствовалось: хочется ей завить в голос, истошно, по-деревенски, по-бабы выкричать горе, облегчить сердце* (В. Тендряков, „Тугой узел”) (ФС 276).

W przytoczonych kontekstach zarówno *сердце*, jak i *душа* stanowią skarbnicę ludzkich uczuć, sekretów, problemów. Występują one w znaczeniu

metonimii. Frazeologizmy informują o zachowaniu się osoby. Komponenty czasownikowe o znaczeniu metaforycznym wskazują na czynność. Jest ona podejmowana wówczas, gdy człowiek odczuwa potrzebę rozmowy z kimś bądź opowiedzenia o tym, co go w danej chwili niepokoi co mu przeszkadza, co go denerwuje bądź sprawia przykrość. Jednostka **излить душу** może dodatkowo ukazać sposób, w jaki dokonuje się komunikacja.

[Он] писал часто и... любил **изливать в письмах душу** (М. Е. Салтыков-Щедрин, „Большое шесто”) (ФМ 184). Ваня бесцельно потыкался из угла в угол и сел, не утишив угрызений совести. Попробовал даже, как в былые дни, **излить душу в стихотворном послании к брату** (А. А.Фадеев, „Молодая гвардия”) (ФМ 184).

Niekoniecznie musi to być rozmowa, ale może to być również wiersz. Taki sposób przekazywania informacji o uczuciach akcentuje tajemniczość, intymny charakter podejmowanego dialogu. Jest on uzasadniony w odniesieniu do serca i duszy, bowiem wypowiedzenie tego, co stanowi ich treść to ujawnienie najbardziej osobistych informacji o sobie samym. Nie tylko jest to trudne, lecz także wymaga zaufania wobec odbiorcy. Nie każdy potrafi docenić życzliwość, otwartość i szczerość, którymi najprawdopodobniej będzie odznaczać się nadawca komunikatu.

– Я о себе хочу рассказать. С кем же мне ещё поделиться-то здесь? Не будешь ведь **открывать душу** Сысоевне. Она тут же наплюет, как в помойное ведро (М. Бубеннов, „Стремнина”) (ФС 275). Перебирая в голове всех своих знакомых, Калиновичевольно остановился на Белавине. „Вот с этим человеком, кажется, можно было бы потолковать и **отвести** хоть немного **душу**”, – подумал он, (А. Ф. Писемский, „Тысяча душ”) (ФС 275).

Frazeologizm **излить душу** można odczytać dosłownie ‘wylać to, co stanowi zawartość duszy’. Jego znaczenie ‘opowiadać o tym, co niepokoi, boli’ staje się czytelne po uwzględnieniu przesunięć metaforycznych (*излить*) i metonimicznych (*душа*) w obrębie jednostki. Dusza staje się wobec tego nie tylko skarbnicą uczuć, lecz także „pojemnikiem”, w którym gromadzą się odczucia i przeżycia człowieka. Dowodem na to są także jednostki **облегчить душу**, **облегчить сердце** ‘uwolnić się od tego, co ciążyło w moralnym sensie’ oraz **отводить душу**, **отводить сердце** ‘znaleźć ulgę w rozmowie z kimś; ulżyć sobie, robiąc coś; wyżyć się, wyladować złość na kimś’. Znaczenie komponentów czasownikowych pokrywa się w pewnym stopniu ze znaczeniem tych samych leksemów wchodzących w skład luźnych związków wyrazowych. Jest to bardziej wyraźne w odniesieniu do frazeologizmu **облегчить душу (сердце)**. Słowo *облегчить* odczytane dosłownie oznacza ‘zmniejszyć ciężar’ i kojarzy się w pierwszej kolejności

z ciężarem czysto fizycznym. W analizowanej jednostce frazeologicznej następuje przesunięcie ciężaru do sfery duchowej, bowiem czynność dotyczy serca lub duszy. Czasownik *отвесту* w składzie luźnego związku wyrazowego dosłownie informuje o przemieszczeniu obiektu, umieszczeniu go w innym miejscu. W kontekście globalnego znaczenia jednostki frazeologicznej *отвести душу* może oznaczać umieszczenie obiektu we właściwym i odpowiednim dla niego miejscu. Bolączki, problemy i złość, przepełniające duszę osoby są przyczyną dyskomfortu. Niejako pod ich wpływem dusza zostaje zmuszona do zajęcia nietypowego dla siebie położenia. Umieszczenie duszy na odpowiednim miejscu, czyli wypowiedzenie (a tym samym pozbycie się) swoich trosk, podjęcie działań przynoszących ulgę sprawiają, iż dusza zajmuje właściwą jej pozycję, a człowiek uwalnia się od tego, co stanowi bezpośrednią przyczynę jego dyskomfortu. W związku z powyższą analizą stwierdzamy, iż serce i dusza odpowiadają za stan duchowy i emocjonalny człowieka. Mogą zmieniać swój ciężar i położenie. W nich gromadzą się ludzkie uczucia i przeżycia.

W szeregu frazeologizmów leksemy *серце* i *душа* występują nie tylko jako symbole moralnej czystości, lecz także szczerości i otwartości w ogóle. Przywołać w tym miejscu należy jednostki *по душам* (ФМ 151), *по душе* (ФЕД 179), *по велению души* (ФЕД 53), *положа руку на сердце* (ФМ 338).

*Не знаю почему, но и на фронте в самые тяжкие времена не раз представлял у меня перед глазами образ дядьки Ивана Масыча, человека, который так просто и естественно делал добро, делал по одному лишь велению души, не ожидая за это никакой благодарности* (О. Гончар, „Ода той хате, что в снегах”) (ФЕД 53). – *Нет, она тысячу раз права. В классе, за партой, не каждого потянет на откровенность. А ребятам так нужны беседы по душам с другом, который много старше, мудрее, который сможет удержать, если что, добрым советом, натолкнуть на раздумье* (А. Кузнецова, „Земной поклон”) (ФЕД 179). *Здесь, пожалуй, не место для разговора по душам. Пойдёмте ко мне, если хотите, – сказал Щеглов* (Л. Никулин, „Трус”) (ФМ 151). – *Скажите по душе и по правде, много ль вам должен остался?* (П. И. Мельников-Печерский, „На горах”) (ФЕД 179). – *Скажите мне, положила руку на сердце, всю истинную правду, что это за девушка и как вы находите её?* (Л. Толстой, „Война и мир”) (ФМ 338). *Он понимал, что всё-таки в конце концов всё будет хорошо, но положила руку на сердце не мог поручиться за это* (К. Симонов, „Живые и мёртвые”) (ФС 301).

Frazeologizmy *по душам* i *по душе* mogą nazywać sposób, w jaki odnoszą się do siebie współrozmówcy, a także określać charakter samej rozmowy. Dwie pozostałe jednostki charakteryzują zachowanie osoby kierującej się w swoim postępowaniu otwartością, ufnością, szczerością. Frazeologizmy *по душам*, *по душе*, *по велению души* oznaczają, iż czynność, działanie,

do którego się odnoszą, dokonują się zgodnie z tym, co stanowi „zawartość” duszy. Natomiast jednostka *положа руку на сердце* przywołuje symboliczny gest<sup>6</sup> towarzyszący często werbalnemu odpowiednikowi. W związku z powyższym szczerłość intencji wyraża się nie tylko słownie, lecz także poprzez odpowiedni ruch ręki osoby mówiącej. Treść frazeologizmu jest przez to niejako „odegrana i zobrazowana”. Obraz towarzyszący dźwiękowi czyni przekaz bardziej wiarygodnym. Świadczy o stosunku mówiącego do przekazywanego komunikatu.

### PODSUMOWANIE

W artykule dokonano przeglądu wybranych rosyjskich jednostek frazeologicznych z komponentami *SERCE* i *DUSZA*, których znaczenia korespondują z takimi cechami charakteru człowieka, jak szczerłość i uczciwość. Analiza została przeprowadzona pod kątem ustalenia stosunku komponentów niektórych frazeologizmów do tych samych leksemów wchodzących w skład luźnych związków wyrazowych. W części związków słowo *DUSZA* wystąpiło w znaczeniu ‘człowiek’ (*простая душа, чистая душа, открытая душа*). W innych – zostało zasygnalizowane istnienie w człowieku pewnego samodzielnego, integralnego bytu, który decyduje o ludzkim charakterze, moralności i określa istotę człowieka. Poddane analizie przykłady udowadniają, jak sądzę, iż *DUSZA* i *SERCE* to miejsca, gdzie rodzą się ludzkie potrzeby i pragnienia. *DUSZA* i *SERCE* ściśle łączą się ze sferą uczuć i przeżyć. To w nich gromadzą się ludzkie bolączki, niepokój, wszystko to, co wywołuje dyskomfort duchowy i psychiczny człowieka (*раскрывать душу, открывать сердце, излить душу*). Są one swoistym „magazynem” i „źródłem” wartości moralnych (*от души, от сердца*). Stanowią skarbnicę

<sup>6</sup> W słowniku rosyjskich gestów odnajdujemy typowe dla Rosjan niewerbalne znaki wykorzystywane w komunikacji międzyludzkiej i będące nośnikami bardzo konkretnych informacji. Jeden z nich, *прижать руки к груди* (Григорьева i in. 2001: 118), tematycznie wiąże się z analizowaną jednostką *положить руку на сердце*. W niektórych frazeologizmach leksem *грудь* występuje jako wariant słowa *serce*. Dibrowa mówi w takich przypadkach o leksykalnych substytucjach mających za podstawę przesunięcia metonimiczne (zob. Диброва (1979: 175). Jak podaje słownik, wspomniany gest może wyrażać trzy informacje dotyczące intencji osoby gestykulującej: 1) zwraca się ona do adresata z ogromną prośbą o coś; 2) stara się przekonać adresata; 3) wyraża swoją wdzięczność wobec adresata. W drugim znaczeniu informacja zawierająca się w przekazie gestycznym pokrywa się z werbalnym odpowiednikiem w postaci jednostki frazeologicznej *положить руку на сердце*. Według słownika, „данный жест исполняется, если адресат не соглашается с аргументацией жестикулирующего и, чтобы убедить адресата, требуются дополнительные, невербальные средства, выступающие в усилительной функции. Характерно употребление жеста прижать руки к груди в ситуации, когда жестикулирующий клянется” (Григорьева i in. 2001: 120).

ludzkich uczuć, sekretów, problemów oraz symbol moralnej czystości, szczerości i otwartości.

#### WYKAZ ZASTOSOWANYCH W TEKŚCIE SKRÓTÓW

- ФЕД** – *Фразеологический словарь русского литературного языка*, ред. А. И. Фёдоров, Москва 1997
- ФМ** – *Фразеологический словарь русского языка*, ред. А. И. Молотков, Москва 1978
- ФС** – В. П. Жуков, М. И. Сидоренко, В. Т. Шкляр, *Словарь фразеологических синонимов русского языка*, Москва 1987
- ФЯ** – Р. И. Яранцев, *Русская фразеология. Словарь – справочник*, Москва 1997
- ИЭ** – А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова, *Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник*, Санкт-Петербург 1998

#### LITERATURA

- Chlebda W.** (1986), *Zagadnienia przekazu informacji w przestrzeniach semantycznych wyrazów*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy”, *Studia Filologiczne, Filologia rosyjska*, z. 27/10.
- Kołoszczuk B.** (1981), *O motywacji znaczeń niektórych utartych i stałych związków wyrazowych i spójności ich komponentów*, „Ślupskie Prace Humanistyczne II”.
- Język a kultura: Uczucia w języku i tekście* (2000), red. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław.
- Mały słownik języka polskiego* (1969), red. S. Skorupka, Warszawa.
- Pajdzińska A.** (1982), *Szeregi wariantów a mechanizmy łączliwości frazeologicznej*, [w:] *Stalość i zmienność związków frazeologicznych*, red. A. M. Lewicki, Lublin.
- Sperling A. P.** (1995), *Psychologia*, przekł. M. Bardziejewska i in., Poznań.
- Współczesny język polski* (2001), red. J. Bartmiński, Lublin.
- Wybrane zagadnienia z psychologii osobowości* (1999), red. A. Gałdowa, Kraków.
- Апресян Ю. Д.** (1995), *Образ человека по данным языка: попытка системного описания*, „Вопросы языкознания” No 1, s. 37–67.
- Григорьева С. А., Григорьев Н. В., Крейдлин Г. Е.** (2001), *Словарь языка русских жестов*, Москва–Вена.
- Диброва Е. И.** (1979), *Вариантность фразеологических единиц в современном русском языке*, Ростов-на-Дону.
- Новый объяснительный словарь синонимов русского языка. Проспект* (1995), ред. Ю. Д. Апресян и др., Москва.
- Ожегов С. И., Шведова Н. Ю.** (1995), *Толковый словарь русского языка*, Москва.
- Славянская мифология. Энциклопедический словарь* (1995), Москва.
- Секежицки Э.** (1993), *Фразеологизмы русского языка со значением лица*, „*Studia i Materiały Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie*”, *Filologia rosyjska*, No 49, s. 63–68.
- Сологуб Ю. П.** (1982), *Фразеологизмы со значением качественной оценки лица в современном русском языке*, „*Русский язык в школе*”, No 1, s. 76–81.
- Урысон Е. В.** (1995), *Фундаментальные способности человека и наивная „анатомия”*, „Вопросы языкознания”, No 3, s. 3–16.

Шмелев А., *Строение человека в свете данных русского языка*, [www.unc.edu/depts/seelrc/alexei\\_shmelev\\_abstract.htm](http://www.unc.edu/depts/seelrc/alexei_shmelev_abstract.htm).

Яранцев Р. И. (1957), *Русская фразеология. Словарь-справочник*, Москва.

*Agata Piasecka*

## ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ПРИ ХАРАКТЕРИСТИКЕ ПРЯМОГО И ИСКРЕННЕГО ЧЕЛОВЕКА

(Резюме)

Цель статьи – показать функционирование в языке русских фразеологизмов, связанных с такими чертами характера, как искренность, правдивость, прямодушие, честность. Мы выбрали лишь те единицы, которые включают слова *сердце*, *душа* и называют непосредственно человека, его способ поведения в данной ситуации или указывают присутствие чего-то, благодаря чему у человека появляется определённая черта характера:

1) честный и искренний человек – *душа нараспашку*, *открытая душа*, *простая душа*, *чистая душа*, *чистое сердце*;

2) честный и искренний человек – это человек *чист сердцем*, *чист душой*, у него *душа нараспашку*;

3) честный и искренний человек *открывает своё сердце*, *раскрывает душу*, разговаривает *по душам*, *положа руку на сердце*, *изливает душу* и др.